

**บทวิเคราะห์บริบททางการเมืองและกลุ่มผลประโยชน์
ผ่านการกำหนดนโยบายการบริหารจัดการขยะอิเล็กทรอนิกส์ของประเทศไทย**
**Analysis of Influence of Political Context and Interest Groups
on E-waste Management Policies in Thailand**

ธัญญา ดวงทอง^{1*}

Thanya Duangthong^{1*}

มหาวิทยาลัยรังสิต¹

Rungsit University, Thailand¹

*Corresponding Author E-mail: getthanya@gmail.com

Received: 14/08/2021; Revised: 26/07/2022; Accepted: 31/10/2022

บทคัดย่อ

บทความวิจัยในครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) วิเคราะห์บริบททางการเมืองที่มีอำนาจต่อการกำหนดนโยบายและระบบการบริหารจัดการขยะอิเล็กทรอนิกส์ของประเทศไทย 2) วิเคราะห์กลุ่มผลประโยชน์ในระบบเศรษฐกิจประเทศไทยที่มีอิทธิพลต่อการกำหนดนโยบายการบริหารจัดการขยะอิเล็กทรอนิกส์ของประเทศไทย 3) ปรับปรุงนโยบายการจัดการขยะอิเล็กทรอนิกส์สู่การนำนโยบายไปปฏิบัติให้สอดคล้องกับบริบทของประเทศไทย ตลอดจนนโยบายสนับสนุนให้เป็นไปอย่างเหมาะสม การวิจัยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative) แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview) ใช้เครื่องมือสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (Semi – Structure Interview) จากการศึกษาพบว่า 1) บริบททางการเมืองไทย มีลักษณะการใช้อำนาจมีอิทธิพลเหนืออำนาจรัฐ เพราะคุณลักษณะพิเศษของชนชั้นนำทำให้นโยบายของประเทศไทยจะถูกประกอบขึ้นจากกระบวนการของตัวกระทำทางอำนาจทั้งที่มีอำนาจโดยตรงในการตัดสินใจนโยบายและการสร้างอิทธิพลขึ้นเหนือนโยบายเพื่อขับเคลื่อนพลังอำนาจของตัวกระทำให้เกิดนโยบาย รวมถึง 2) กลุ่มผลประโยชน์ในระบบเศรษฐกิจมีความเกี่ยวพันระหว่างกลุ่มนักธุรกิจหรือกลุ่มนายทุนและพรรคการเมืองไทยอย่างยาวนานมักใช้อำนาจในการเข้าแทรกแซงหรือชี้นำการสร้างอิทธิพลต่อเนื้อหาของนโยบายนำไปสู่การมีผลประโยชน์เชิงนโยบาย ตลอดจนการพยายามผลักดันนโยบายเพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของกลุ่มตน และ 3) นำไปสู่การผลักดันในการสร้างกรอบให้ภาครัฐร่วมขับเคลื่อนให้เกิดกฎหมาย ระเบียบ หรือข้อบังคับ สู่การนำ

นโยบายไปปฏิบัติที่สอดคล้องกับบริบทของประเทศไทย ซึ่งจะทำให้เกิดการพัฒนาระบบและกระบวนการรีไซเคิลในประเทศไทยที่มีประสิทธิภาพได้อย่างยั่งยืน

คำสำคัญ: 1. บริบททางการเมือง, 2. กลุ่มผลประโยชน์, 3. การบริหารจัดการขยะอิเล็กทรอนิกส์

Abstract

This research aims to 1) analyze the political influences over Thailand's e-waste policy formation and e-waste management 2) analyze the interest groups in Thailand's economic system that influences or disrupt Thailand's e-waste policy formation 3) develop the proper E-waste management policy and supportive policy to comply with Thailand's country context for further policy implementation. The research used qualitative in-depth interview methodology and semi-structure interview. (Finding 1) The political context that influences policy formation comes from social intervention to intervene or dominate the state power. Because of the elite class's distinct characteristics, policy formation in Thailand is influenced not only by the mechanism of direct in-charge authorities, but also by elite influence to empower these direct in-charge authorities during the policy formation process. On top of that, (Finding 2) the interest groups in Thailand's economic system that influence or disrupt Thailand's e-waste policy formation have long interrelation with political parties. As long as these interest groups have the ability to influence environmental law and policy formation and execution in Thailand's political framework, this connection will lead to personal gains from the policy and a desire to push the policy forward to benefit these interest groups. In addition, (Finding 3). This study has created a framework to assist government sectors in accelerating the formation of law, regulation, or restriction to upgrade e-waste management policy formation and implementation that is synchronized with Thailand's context in order to improve the country's long-term e-waste management and recycling system.

Keywords: 1. Political Context, 2. Interest Groups, 3. Electronic Waste Management

1. บทนำ

ขณะที่สังคมไทยในปัจจุบันกำลังเผชิญกับสภาพแวดล้อมทางการเมืองและการบริหารที่อยู่บนพื้นฐานความไม่เข้มแข็งและความไม่ต่อเนื่องของระบบประชาธิปไตย (พระมหาศิวพล, 2565) กล่าวคือ ฝ่ายบริหารหรือฝ่ายข้าราชการประจำ ล้วนแต่มีอำนาจที่เกิดจากการครอบครองอาวุธยุทธโศปกรณ์ กำลังพล ทรัพยากร รวมถึงอำนาจที่เกิดจากการครอบครองข้อมูลข่าวสาร ความรู้ และความเชี่ยวชาญ ประกอบกับรากฐานความสัมพันธ์เชิงอำนาจของฝ่ายข้าราชการในฐานะผู้อุปถัมภ์หรือที่พึ่งของประชาชน อำนาจดังกล่าวจะเห็นได้ว่ามีลักษณะเป็นอำนาจตามจารีตประเพณี (Traditional Power) หรือแม้แต่อำนาจบารมี (Charismatic Power) ที่เกิดขึ้นในระดับองค์กรของระบบราชการ หรือในระดับบุคคล โดยเฉพาะในสายทหารนั้นอำนาจดังกล่าวเป็นอำนาจที่มีความมั่นคงต่อเนื่อง และมีพลังอำนาจในทางปฏิบัติที่เหนือกว่าอำนาจอันชอบธรรมตามกฎหมาย (Legal Authority) (จิตตภา ธิรศิริกุล, 2563) รวมถึงมีการเปิดโอกาสให้กลุ่มผลประโยชน์เข้ามาทำหน้าที่เป็นกลไกในการรวบรวมผลประโยชน์ที่คล้ายคลึงกันให้เป็นกลุ่มก้อนและสะท้อนผลประโยชน์ร่วมกันในรูปของนโยบายผ่านช่องทางการเข้าถึงรัฐบาลและระบบราชการ ซึ่งสังคมไทยในปัจจุบันมีความเหลื่อมล้ำและไม่เป็นธรรมทางสังคม ภายใต้เงื่อนไขทางเศรษฐกิจและการเมืองในยุคปัจจุบัน และมีรากฐานฝังลึกมาจากระบบเศรษฐกิจและการเมืองตั้งแต่อดีตของประเทศไทยนั้นอาจจำเป็นต้องสร้างความเสมอภาคและการเห็นค่าความเป็นมนุษย์ที่เท่ากัน คือ ความสำคัญพื้นฐานที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในสังคม

ในการศึกษานโยบายของประเทศไทยนั้นส่วนใหญ่ผู้คนมักจะให้ความสำคัญกับผลลัพธ์ของนโยบาย (Output) จะไม่มองกระบวนการเปลี่ยนแปลง หรือ ผลลัพธ์ของการสร้างอิทธิพลที่เกิดขึ้นในเชิงกระบวนการ (Process) ระหว่างขั้นตอนที่จะเกิดนโยบาย งานวิจัยนี้ผู้วิจัยจึงให้ความสำคัญเชิงกระบวนการในการผลักดันนโยบายการจัดการขยะอิเล็กทรอนิกส์ในสังคม เพราะในขั้นตอนที่จะได้มาซึ่งนโยบายนี้จะขึ้นอยู่กับผู้มีอำนาจตัดสินใจทางการเมือง อีกทั้งสิ่งที่สำคัญต่อการกำหนดนโยบายของประเทศไทยนั้นถูกกำหนดด้วยบริบททางการเมืองที่มีโครงสร้างอำนาจทางการเมืองเป็นแบบชนชั้นนำผ่านการสร้างหรือการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างเครือข่ายอำนาจของกลุ่มชนชั้นนำ อำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองสามกลุ่มหลัก คือ รัฐ (ชนชั้นนำไทย/ กลไกรัฐ), กลุ่มทุนข้ามชาติ (Multinational Capital) และกลุ่มทุนชาติ (National Capital) กระทั่งก่อให้เกิดการรวมศูนย์หรือการกระจุกตัวของอำนาจในการตัดสินใจอยู่ที่คนกลุ่มน้อย (Minority) กลุ่มหนึ่งในสังคม (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, 2546; ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2557; Domhoff, 2002) ปรากฏการณ์ข้างต้นแสดงให้เห็นว่าในกระบวนการขับเคลื่อนนโยบายนั้น ชนชั้นนำไทยและพันธมิตรได้มีการปฏิบัติการทางความคิดผ่าน การครอบงำและกดทับทั้งนี้เพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับนโยบายสาธารณะเหล่านั้น

โดยหนึ่งในวิธีการเพื่อครอบงำและกดทับ ก็คือ การผลิต/สร้างและ ปฏิบัติการทางวาทกรรมใน รูปแบบต่าง ๆ ภายใต้สถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปด้วยเหตุนี้จึงเป็นที่มาของบทวิเคราะห์นโยบายเชิง วาทกรรมว่าที่ผ่านมาชนชั้นนำไทยและพันธมิตรได้ร่วมกัน ผลิต/สร้าง/ปฏิบัติการทางวาทกรรมใน ลักษณะใดบ้าง และผู้กระทำการกลุ่มนี้ มีเป้าหมายในการผลิต/สร้าง และปฏิบัติการทางวาทกรรม เพื่ออะไร

ซากเครื่องใช้ไฟฟ้าและอุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์เป็นปัญหาสิ่งแวดล้อมที่ควรได้รับการจัดการ อย่างเร่งด่วนในประเทศไทย เนื่องจากปริมาณขยะอิเล็กทรอนิกส์ที่เพิ่มขึ้นทั่วโลกทำให้ประเทศพัฒนา ต่างพยายามหาแนวทางป้องกันเพื่อไม่ให้ประเทศของตนได้รับผลกระทบจากปัญหาขยะ อิเล็กทรอนิกส์ โดยประเทศส่วนใหญ่ใช้กฎหมายควบคุมให้ผู้ผลิตหรือนำเข้าต้องนำซาก อิเล็กทรอนิกส์ของตนไปกำจัด ตามหลักการขยายความรับผิดชอบของผู้ผลิต (Extended Producer Responsibility : EPR) ทำให้ผู้ผลิตบางกลุ่มไม่ต้องการเพิ่มต้นทุนในการกำจัด เนื่องจากในการกำจัด ขยะอิเล็กทรอนิกส์ต้องใช้ต้นทุนสูงทำให้กลุ่มผู้ผลิตหาช่องทางหลีกเลี่ยงที่จะไม่กำจัดซาก โดยส่งไปยัง ประเทศที่ไม่มีกฎหมายควบคุมและไม่มีระบบการจัดการอย่างชัดเจนทำให้ประเทศเหล่านั้นกลายเป็น แหล่งรองรับขยะอิเล็กทรอนิกส์จากประเทศที่พัฒนา ซึ่งประเทศไทยตกเป็นหนึ่งในทางเลือกที่ต่าง พยายามผลักดันซากเครื่องใช้ไฟฟ้าและอุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์เข้ามายังประเทศไทย ปัจจุบันประเทศไทย กำลังเผชิญกับปัญหาในการจัดการซากเครื่องใช้ไฟฟ้าและอุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์ที่มีปริมาณเพิ่ม สูงเกือบ 4 แสนตันต่อปี และยังคงเห็นได้ว่า นอกเหนือจากปริมาณขยะอิเล็กทรอนิกส์ที่เกิดขึ้นจาก การบริโภคภายในประเทศแล้วขยะอิเล็กทรอนิกส์ยังกลายเป็นปัญหามลพิษข้ามพรมแดน การค้าขยะ อิเล็กทรอนิกส์ในภูมิภาคเอเชียและแปซิฟิก ถือเป็นอาชญากรรมข้ามชาติที่มีเงินหมุนเวียนมากเป็น อันดับต้น ๆ (สักรินทร์ นิยมศิลป์, 2558) สิ่งที่ภาครัฐต้องเร่งผลักดัน คือ ด้านนโยบายการจัดการ ซากผลิตภัณฑ์ของไทย ซึ่งมีลักษณะเดียวกับการกำหนดนโยบายตามหลักการขยายความรับผิดชอบ ของผู้ผลิต หรือ อีพีอาร์ในหลายประเทศ นโยบายของไทยไม่เพียงแต่ต้องการจะยกระดับมาตรฐาน การเก็บรวบรวม การบำบัด การกำจัด และการสนับสนุนการนำทรัพยากรกลับมาใช้ใหม่ผ่าน กระบวนการรีไซเคิลเท่านั้น แต่ยังต้องการให้เกิดการออกแบบและผลิตผลิตภัณฑ์ที่เป็นมิตรต่อ สิ่งแวดล้อมอันเป็นการแก้ปัญหาที่ต้นทางอีกด้วย

ปัจจุบันประเทศไทยได้ตระหนักถึงปัญหานี้ โดยมีการกำหนดร่างนโยบาย เช่น ความรับผิดชอบต่อที่เพิ่มขึ้นของผู้ผลิต (Extended Producer Responsibility: EPR) แต่ยังคงมีปัญหา ในขั้นตอนการผลิตให้เกิดนโยบาย และหากเมื่อนโยบายเกิดขึ้นแล้วจะมีวิธีอย่างไรในการบังคับใช้ อย่างเหมาะสม รวมถึงการนำนโยบายไปปฏิบัติ และการดำเนินการระบบการจัดการเรื่องแหล่งทุน จากผู้นำเข้า/ผู้ผลิต ระบบการถอดแยกและการรีไซเคิลที่เหมาะสม เป็นต้น การวิจัยในครั้งนี้จะนำไปสู่ การผลักดันการสร้างกรอบให้ภาครัฐร่วมกันขับเคลื่อนให้เกิดกฎหมาย ระเบียบ หรือข้อบังคับ เพื่อ

ปรับปรุงนโยบายการจัดการขยะอิเล็กทรอนิกส์สู่การนำนโยบายไปปฏิบัติให้สอดคล้องกับบริบทของประเทศไทย และทราบถึงปัญหาและอุปสรรคในการขับเคลื่อนการจัดการขยะอิเล็กทรอนิกส์ในประเทศไทย

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 1) เพื่อวิเคราะห์บริบททางการเมืองที่มีอำนาจต่อการกำหนดนโยบายระบบการบริหารจัดการขยะอิเล็กทรอนิกส์ของประเทศไทย
- 2) เพื่อวิเคราะห์กลุ่มผลประโยชน์ในระบบเศรษฐกิจประเทศไทยที่มีอิทธิพลต่อการกำหนดนโยบายระบบการบริหารจัดการขยะอิเล็กทรอนิกส์ของประเทศไทย
- 3) เพื่อนำเสนอการขับเคลื่อนนโยบายการจัดการขยะอิเล็กทรอนิกส์สู่การนำนโยบายไปปฏิบัติให้สอดคล้องกับบริบทของประเทศไทย ตลอดจนนโยบายสนับสนุนให้เป็นอย่างเหมาะสม

3. วิธีดำเนินการวิจัย

1) รูปแบบของการวิจัยในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้รูปแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยการสัมภาษณ์เชิงลึก (In – Depth Interview) เพื่ออธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมในการจัดการขยะอิเล็กทรอนิกส์ในประเทศไทย โดยการสืบค้นแก่นสาระและความหมายของพฤติกรรมและความสัมพันธ์ในปรากฏการณ์ ผ่านการบอกเล่าและมุมมองของผู้ให้ข้อมูลอันประกอบด้วยกลุ่มข้าราชการการเมือง กลุ่มข้าราชการประจำ กลุ่มผลประโยชน์ที่มีอิทธิพลทางการเมือง กลุ่มนักวิชาการ กลุ่มผู้ประกอบการรีไซเคิลขยะอิเล็กทรอนิกส์ และกลุ่มผู้ประกอบการอาชีพคัดแยกขยะอิเล็กทรอนิกส์ บุคลากรเหล่านี้ล้วนเป็นผู้ที่มีประสบการณ์ตรงกับปรากฏการณ์ ซึ่งจะทำได้ข้อมูลที่สามารรถสะท้อนภาพของปรากฏการณ์ได้อย่างแท้จริงและชัดเจน

2) การดำเนินการวิจัย

(1) ผู้ให้ข้อมูลในการวิจัย ผู้วิจัยแบ่งตามประเด็นการเก็บรวบรวมข้อมูลออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่

ผู้ให้ข้อมูลกลุ่มที่ 1 เป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) เพื่อใช้ในการทำความเข้าใจในบริบทของการเมืองไทยต่อผลประโยชน์ของกลุ่มธุรกิจการเมืองในประเทศไทยกับปรากฏการณ์ทางสังคมที่สำคัญต่อการกำหนดนโยบายการบริหารจัดการขยะอิเล็กทรอนิกส์ของประเทศไทยนั้นได้อย่างแท้จริงและชัดเจน จำนวน 12 คน ประกอบด้วย กลุ่มข้าราชการประจำ กลุ่มข้าราชการการเมือง และกลุ่มผลประโยชน์ที่มีอิทธิพลทางการเมือง

ผู้ให้ข้อมูลกลุ่มที่ 2 เป็นผู้ให้ข้อมูลเพื่อเสริมผู้ให้ข้อมูลหลัก เพื่อใช้ในการตรวจสอบข้อมูลที่ได้จากผู้ให้ข้อมูลกลุ่มที่ 1 หรือผู้ให้ข้อมูลหลัก จำนวน 10 คน ประกอบด้วยกลุ่มผู้ประกอบการไร้เคิลชยะอิเล็กทรอนิกส์ กลุ่มผู้ประกอบการอาชีพคัดแยกชยะอิเล็กทรอนิกส์ และกลุ่มนักวิชาการ

(2) การคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลในการวิจัย ผู้วิจัยได้ทำการคัดเลือกกลุ่มเป้าหมายในการศึกษาผ่านผู้มีประสบการณ์ในเรื่องนั้น และกลุ่มคนหรือสถานการณ์ที่มีความเชี่ยวชาญในการคัดแยกชยะอิเล็กทรอนิกส์โดยเป็นผู้มีความเชี่ยวชาญด้านชยะอิเล็กทรอนิกส์หรือประกอบอาชีพคัดแยกชยะอิเล็กทรอนิกส์มาแล้วไม่ต่ำกว่า 10 ปีโดยการเลือกจากการแนะนำต่อกันไปหรือกล่าวอ้างถึงหรือแบบสายใยเชื่อมโยง (ชาย โปธิสิตา, 2554)

3) วิธีการและเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In – Depth Interview) เป็นรายบุคคล โดยใช้แบบสอบถามแบบกึ่งโครงสร้าง ในการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลกลุ่มที่ 1 (ผู้ให้ข้อมูลหลัก) ใช้แนวทางการสัมภาษณ์ (Interview Guideline) แบบสอบถามชุดที่ 1 เป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมโดยใช้เทคนิคการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (Semi – Structure Interview) เป็นรายบุคคล และใช้แนวทางการสัมภาษณ์ชุดที่ 2 เป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล แต่ขณะที่ทำการศึกษากลุ่มตัวอย่างผู้วิจัยได้ยอมรับประเด็นที่เกิดขึ้นระหว่างการเก็บรวบรวมข้อมูล เพื่อนำมาปรับแนวทางสัมภาษณ์ให้สอดคล้องกับปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจริง

4. ผลการวิจัย

การวิจัยบทวิเคราะห์บริบททางการเมืองและกลุ่มผลประโยชน์ผ่านการกำหนดนโยบายการบริหารจัดการชยะอิเล็กทรอนิกส์ของประเทศไทย เกิดขึ้นจากการเข้ามามีบทบาททางการเมืองโดยตรงของกลุ่มผลประโยชน์ในประเทศไทย ซึ่งเข้ามามีบทบาทในกระบวนการตัดสินใจในการผลักดันนโยบายและกฎหมายการบริหารจัดการชยะอิเล็กทรอนิกส์ของประเทศไทย ผู้วิจัยสรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

สถานการณ์ชยะอิเล็กทรอนิกส์ในประเทศไทย

สถานการณ์ชยะอิเล็กทรอนิกส์ในประเทศไทยในปัจจุบัน ยังมีการนำเข้าชยะอิเล็กทรอนิกส์ทั้งถูกกฎหมายและไม่ถูกกฎหมาย โดยการนำเข้าชยะอิเล็กทรอนิกส์จากต่างประเทศที่ไม่ถูกกฎหมายได้มีการตรวจพบและจับกุมที่ด่านศุลกากรหลายแห่ง อีกทั้งชยะอิเล็กทรอนิกส์ที่เกิดขึ้นจากภาคครัวเรือนและโรงงานอุตสาหกรรมภายในประเทศไทยโดยรวมยังมีแนวโน้มที่เพิ่มสูงขึ้นทุกปี โดยพบว่ามีชยะอิเล็กทรอนิกส์เกิดขึ้นปริมาณ 384,233 ตัน ปี พ.ศ. 2558 มีปริมาณ 393,070 ตัน ปี 2560 มีปริมาณ 401,387 ตัน (กรมควบคุมมลพิษ, 2560) ปี พ.ศ. 2561 มีปริมาณ 417,650 ตัน

และปี พ.ศ. 2562 เพิ่มขึ้นเป็น 421,335 ตัน (กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2563) นับได้ดังต่อไปนี้

ช่องทางที่ 1 ที่มีขยะอิเล็กทรอนิกส์เกิดขึ้นในประเทศไทยมีการคาดการณ์ปริมาณขยะจากการคัดแยกเกิดขึ้นถึง 0.8 ตันต่อวัน ซึ่งวิธีการจัดการขยะที่เหลือจากการถอดแยกคือการฝังกลบ กองรวมกันไว้ ลักลอบเผา หรือนำไปทิ้ง ณ บ่อขยะขององค์การบริหารส่วนตำบลโคกสะอาด (กรมควบคุมมลพิษ, 2563) ทำให้เกิดเป็นขยะพิษอันตรายกองทับถมในบ่อขยะสะสมต่อเนื่องยาวนาน

ช่องทางที่ 2 การนำเข้าเครื่องใช้ไฟฟ้าและอุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์มือสองจากประเทศพัฒนาแล้วเพื่อนำมาซ่อมแซมละลายขายเป็นสินค้าราคาถูกหรือนำมาถอดแยกโลหะมีค่าเพื่อใช้เป็นวัตถุดิบในการผลิตครั้งต่อไป จากการสืบค้นฐานข้อมูลการนำเข้าสินค้าจากฐานข้อมูลการนำเข้าสินค้าใน “พิกัด อัตราศุลกากร 2017 ของมูลนิธิบูรณนิเวศ พบว่า รายชื่อ 3 ประเทศที่ส่งออกขยะอิเล็กทรอนิกส์มายังประเทศไทยมากที่สุดในช่วง 4 เดือนแรกของปี 2564 (มกราคม-เมษายน) หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ 3 ประเทศที่ไทยนำเข้าขยะอิเล็กทรอนิกส์มากที่สุด ประเทศแรก คือ สหรัฐอเมริกา ปริมาณ 10,855,517 กิโลกรัม รองลงมาคือ จีน ปริมาณ 948,999 กิโลกรัม และ ญี่ปุ่น ปริมาณ 897,800 กิโลกรัม ตามลำดับ

ช่องทางที่ 3 ประเทศไทยยังคงมีการลักลอบนำเข้าซากเครื่องใช้ไฟฟ้าและอุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์เพื่อนำมาถอดแยกโลหะมีค่า เช่น ทอง ทองแดง อะลูมิเนียม เป็นต้น โดยโลหะทั้งหมดจะถูกส่งกลับไปยังประเทศที่นำซากเครื่องใช้ไฟฟ้าและอุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์ส่งมายังประเทศไทยเพื่อนำไปใช้เป็นวัตถุดิบในการผลิตครั้งต่อไปส่วนเศษซากที่เหลือจากการถอดแยกจะปนเปื้อนสารเคมีและถูกทิ้งตามแหล่งชุมชนที่ทำการคัดแยก เช่น การถอดคัดแยกขยะอิเล็กทรอนิกส์ของคนในพื้นที่ตำบลโคกสะอาด อำเภอฆ้องชัย จังหวัดกาฬสินธุ์ ที่ถือว่าเป็นอาชีพหลักของคนในพื้นที่มานานกว่า 20 ปี ทุก ๆ คริวเรือนจะมีผู้การประกอบอาชีพคัดแยกขยะอิเล็กทรอนิกส์ อย่างต่ำ 2 คน/ครอบครัว ดังนั้นปริมาณขยะอิเล็กทรอนิกส์จึงถูกนำเข้าพื้นที่มากขึ้น โดยพบว่า ในแต่ละเดือนมีปริมาณขยะอิเล็กทรอนิกส์และของเก่าถูกนำเข้าในพื้นที่สูงถึง 767 ตันต่อเดือน (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม ศูนย์สารสนเทศสิ่งแวดล้อม, 2561)

ปัจจุบันในส่วนของการนำเข้าขยะอิเล็กทรอนิกส์ของประเทศไทยได้จัดตั้ง “คณะกรรมการเพื่อบูรณาการการจัดการขยะอิเล็กทรอนิกส์และเศษพลาสติกที่นำเข้าจากต่างประเทศอย่างเป็นระบบ” โดยมีมติตั้งแต่วันที่ 15 สิงหาคม พ.ศ. 2561 ว่า “ห้ามนำเข้าขยะอิเล็กทรอนิกส์ทั้งหมด 432 รายการตามพิกัดศุลกากรที่กำหนด โดยมอบหมายให้กรมศุลกากรควบคุมดูแล ให้กระทรวงพาณิชย์และกระทรวงอุตสาหกรรมออกประกาศต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ต่อมาจึงมีประกาศกระทรวงพาณิชย์ เรื่อง กำหนดให้ขยะอิเล็กทรอนิกส์เป็นสินค้าที่ต้องห้ามในการนำเข้ามาในราชอาณาจักร พ.ศ.2563 ห้ามนำเข้าขยะอิเล็กทรอนิกส์ตามรหัสสถิติ “899” ภายใต้การควบคุมตาม

อนุสัญญาบาเซลฯ จำนวน 428 รายการ ประกาศกระทรวงพาณิชย์ฉบับดังกล่าวส่งผลให้มีผลบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ 15 กันยายน พ.ศ. 2563 เป็นต้นมา

จากข้อมูลที่กำลังมาข้างต้นแสดงให้เห็นว่าปัญหาการนำเข้าขยะยังไม่ได้รับการแก้ไขอย่างจริงจังจากการออกนโยบายและมาตรการด้านการจัดการขยะอิเล็กทรอนิกส์ของประเทศไทยที่อ่อนแอ ยังคงเป็นช่องว่างเปิดโอกาสให้ของเสียจากต่างประเทศหลั่งไหลเข้ามาภายในประเทศไทยอย่างถูกกฎหมาย เป็นแรงขับให้อุตสาหกรรมรีไซเคิลจากกลุ่มนายทุนต่างประเทศตามเข้ามาตั้งโรงงานในประเทศไทยเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะในพื้นที่ภาคกลางและภาคตะวันออก จังหวัดฉะเชิงเทรา ชลบุรี ระยอง ปราจีนบุรี สมุทรปราการ สมุทรสาคร โรงงานหลายแห่งไม่ได้มาตรฐานด้านการควบคุมมลพิษ ทำให้เกิดปัญหามลภาวะจากโรงงานไซเคิลเพิ่มขึ้นและสร้างความเสียหายต่อสิ่งแวดล้อมอย่างมหาศาล ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวของเจ้าหน้าที่ฝ่ายเทคนิคและวิจัยของมูลนิธิบูรณะนิเวศ ซึ่งให้ความเห็นเกี่ยวกับการดำเนินการของภาครัฐที่ผ่านมาเพื่อยับยั้งการนำเข้าขยะอันตรายว่า “การออกประกาศแบบมีช่องโหว่เช่นนี้ทำให้ยังคงมีการนำเข้า E – Waste ต่อไปได้โดยถูกกฎหมาย ขณะเดียวกันรัฐบาลก็อ้างได้ที่กำหนดมาตรการหรือกฎหมายออกมาแล้ว มีการแก้ไขปัญหาในทางนโยบายแล้ว ซึ่งอาจจะช่วยลดกระแสการกีดกันจากสังคมทั้งในและนอกประเทศ แต่อย่างที่บอก คือเมื่อคุณออกกฎหมายที่มีช่องโหว่แบบนี้มา ปัญหายังคงอยู่เหมือนเดิม”

บริบททางการเมืองที่มีอำนาจต่อการกำหนดนโยบายระบบการบริหารจัดการขยะอิเล็กทรอนิกส์ของประเทศไทย

บริบททางการเมืองของไทย มีลักษณะการใช้อำนาจทางสังคมเข้าแทรกแซงหรือมีอิทธิพลเหนืออำนาจรัฐ หรือราชการ เพราะคุณลักษณะพิเศษของชนชั้นนำทำให้นโยบายของประเทศไทยจะถูกประกอบขึ้นจากกลไกและกระบวนการของตัวกระทำทางอำนาจทั้งที่มีอำนาจโดยตรงในการตัดสินใจนโยบายและการสร้างอิทธิพลขึ้นเหนือนโยบาย เพื่อขับเคลื่อนพลังอำนาจของตัวกระทำให้เกิดนโยบายหรือแม้กระทั่งใช้ความรู้ความสามารถของผู้นำในกลุ่มชนชั้นนำว่าการรวมกลุ่มต่างๆ เหล่านี้ล้วนมีผลต่อการผลักดันนโยบายการบริหารจัดการขยะอิเล็กทรอนิกส์ของประเทศไทย ในยุคปัจจุบันความเหลื่อมล้ำและความไม่เป็นธรรมทางสังคมนั้นมีอยู่จริง และมีรากฐานฝังลึกมาจากระบบเศรษฐกิจและการเมืองในประเทศไทย อาจจำเป็นต้องสร้างความเสมอภาคและการเห็นค่าความเป็นมนุษย์ที่เท่ากัน คือ ความสำคัญพื้นฐานที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ของบริบทในสังคมไทย เมื่อเงื่อนไขทางเศรษฐกิจและการเมืองมีผลโดยตรงกับความสัมพันธ์ของคนในสังคม การเติบโตของโลกทุนนิยมเสรีสมัยใหม่ การจ้างแรงงานด้วยค่าแรงขั้นต่ำ เกิดกลุ่มแรงงานข้ามชาติ และผู้ใช้แรงงานที่ไม่ได้รับการคุ้มครอง เห็นได้ชัดว่า “การควบคุม” ในสังคมประชาธิปไตยแบบเสรีนิยมใหม่นี้ปล้นชิงความเป็นมนุษย์ไป ทำให้มนุษย์มีชีวิตเพียงมิติเดียว และผลิตซ้ำว่าทกรรมความเหลื่อมล้ำอย่างไม่มีที่สิ้นสุด

ผู้วิจัยมุ่งศึกษาไปที่ตัว “กระบวนการ” ให้ได้มาซึ่งนโยบายมากกว่าสาระสำคัญหรือเนื้อหา สาระนโยบาย ดังนั้น กระบวนการกำหนดนโยบายจึงเป็นเรื่องของอำนาจต่าง ๆ แม้ว่าจะมีการยอมรับ กันว่ากระบวนการของนโยบายนั้นจะมีวงจร 3 ตอน คือ ขั้นตอนแรก คือ การกำหนดนโยบาย ขั้นตอนที่ สอง คือ การปฏิบัติตามนโยบาย และขั้นตอนที่สาม คือ การประเมินผลนโยบาย ก็ตาม แต่ขั้นตอนที่ มีกระบวนการใช้อำนาจของตัวกระทำทางการเมืองนั้นมีการใช้อำนาจค่อนข้างมากในขั้นตอนแรก คือ ขั้นตอนการกำหนดนโยบายเพราะสาเหตุของการตัดสินใจมักเป็นเรื่องของผู้มีอำนาจไม่ใช่ ประชาชน บทบาทของกลุ่มการเมืองและกลุ่มผลประโยชน์ทำให้ไม่สามารถตอบสนอง ความต้องการของสาธารณะได้ ขั้นตอนนี้จึงเป็นเหมือนเวทีแห่งอำนาจในการกำหนดนโยบาย หรือนโยบายที่เต็มไปด้วยพลังอำนาจซึ่งเป็นมิติสำคัญในการเมืองของการกำหนดนโยบายระบบการบริหาร จัดการขยะอิเล็กทรอนิกส์ของประเทศไทย

John Gaus (1931, cited in Frederickson et.al.,2003:42 อ้างถึงใน จิตาภา ธิรศิริกุล, 2563: 2) มองว่าฝ่ายราชการไม่ใช่แต่เพียงทำตามคำสั่งของฝ่ายการเมืองเท่านั้น แต่ยังมีส่วนใน การกำหนดแนวทางหรือใช้อำนาจดุลพินิจในการกำหนดนโยบายโดยเฉพาะอย่างยิ่งในการแปลง แนวนโยบายยังมีแนวทางที่คลุมเครือไปสู่แนวปฏิบัติที่เฉพาะเจาะจงระบบราชการจึงเกี่ยวข้องกับ อำนาจทางการเมือง ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า การบริหารกับการเมืองและฝ่ายการเมืองกับฝ่ายราชการ ประจำต่างมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดและไม่สามารถแยกออกจากกันได้ ฝ่ายการบริหารได้เข้าไป เกี่ยวข้องกับการเมืองโดยเฉพาะอย่างยิ่งการกำหนดนโยบายสาธารณะ หรืออีกนัยหนึ่งการบริหารก็ คือการเมืองนั่นเอง

ต่อมาประเทศไทยได้เริ่มพัฒนายุทธศาสตร์การจัดการซากเครื่องใช้ไฟฟ้าและอุปกรณ์ อิเล็กทรอนิกส์ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2543 และคาดหวังว่าจะมีการออกกฎหมายเพื่อบังคับใช้ภายในปี พ.ศ. 2564 ร่างพระราชบัญญัติส่งเสริมการจัดการของเสียอันตรายจากผลิตภัณฑ์ที่ใช้แล้ว (ร่างพระราชบัญญัติของกรมควบคุมมลพิษ) ประกาศออกมาเพื่อการรับฟังความคิดเห็นครั้งแรกเมื่อ เดือนมีนาคม พ.ศ. 2548 โดยที่ร่างกฎหมายนี้มีการเสนอการใช้เครื่องมือทางเศรษฐศาสตร์ คือ การเรียกเก็บค่าธรรมเนียมผลิตภัณฑ์ เพื่อสนับสนุนการจัดตั้งระบบรับซื้อคืนผลิตภัณฑ์ที่ใช้แล้วของ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น แม้ว่ารายชื่อผลิตภัณฑ์ที่อยู่ภายใต้การควบคุมจะมีการประกาศใน ราชกิจจานุเบกษาหลังการตรากฎหมายแต่ก็เป็นที่น่าพิศวงว่าผลิตภัณฑ์เครื่องใช้ไฟฟ้าและ อิเล็กทรอนิกส์เป็นหนึ่งในกลุ่มเป้าหมายหลักของการร่างพระราชบัญญัตินี้กลไกการส่งเสริม การจัดการของเสียของร่างพระราชบัญญัติของกรมควบคุมมลพิษ เริ่มจากการเก็บค่าธรรมเนียม ผลิตภัณฑ์จากผู้ผลิตและผู้นำเข้าสินค้าที่ถูกควบคุมเข้าสู่ “กองทุนส่งเสริมการจัดการของเสียอันตราย จากผลิตภัณฑ์ที่ใช้แล้ว” ที่จะได้รับการจัดตั้งขึ้นมาใหม่ภายใต้กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อม รายได้ที่เกิดขึ้นจะนำไปใช้สนับสนุนการดำเนินงานของเครือข่ายศูนย์รับซื้อคืนที่จะจัดตั้ง

ขึ้นภายใต้การดูแลขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นตามพระราชบัญญัตินี้ การบริหารงานของกองทุน จะมีคณะกรรมการที่ประกอบด้วยกรรมการโดยตำแหน่งจากหน่วยงานภาครัฐต่างๆ 14 คน และ กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิทั้งหมด 7 คน โดยในจำนวน 7 คนนี้จะต้องมีผู้แทนจากภาคเอกชนไม่น้อยกว่า กึ่งหนึ่ง อำนาจหน้าที่ของคณะกรรมการชุดนี้จะรวมไปถึงการให้คำแนะนำรัฐมนตรีเกี่ยวกับการกำหนดอัตราค่าธรรมเนียมผลิตภัณฑ์และการให้ความเห็นชอบต่อการกำหนดอัตรารับซื้อคืนของ ศูนย์รับซื้อคืน แต่ก็ถูกยกไปในที่สุด ปัจจุบันได้มีการยกร่างพระราชบัญญัติการจัดการซากผลิตภัณฑ์ เครื่องใช้ไฟฟ้าและอิเล็กทรอนิกส์และซากผลิตภัณฑ์อื่น เสนอต่อคณะรัฐมนตรีใหม่อีกครั้ง โดยกรม ควบคุมมลพิษได้เปิดรับฟังความคิดเห็นเมื่อวันที่ 23 เมษายน ถึง 23 พฤษภาคม 2564 โดยมี รายละเอียดดังนี้

- หมวด 1 คณะกรรมการจัดการซากผลิตภัณฑ์
- หมวด 2 กองทุนการจัดการซากผลิตภัณฑ์ เครื่องใช้ไฟฟ้าและอุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์
  - ส่วนที่ 1 กองทุน
  - ส่วนที่ 2 การจ่ายเงินบำรุงกองทุน
- หมวดที่ 3 การจัดการซากผลิตภัณฑ์
  - ส่วนที่ 1 การจัดการซากผลิตภัณฑ์
  - ส่วนที่ 2 ศูนย์รับคืนซากผลิตภัณฑ์
- หมวดที่ 4 การตรวจสอบและควบคุม
- หมวดที่ 5 บทกำหนดโทษ

เมื่อพิจารณาเนื้อหาสาระของนโยบายการจัดการซากผลิตภัณฑ์ของไทยแล้ว พบว่า มี ลักษณะเดียวกับการกำหนดนโยบายตามหลักการขยายความรับผิดชอบของผู้ผลิต หรือ อีพีอาร์ใน หลายประเทศ นโยบายของไทยไม่เพียงแต่ต้องการจะยกระดับมาตรฐานการเก็บรวบรวม การบำบัด การกำจัด และการสนับสนุนการนำทรัพยากรกลับมาใช้ใหม่ผ่านกระบวนการรีไซเคิลเท่านั้น แต่ ยัง ต้องการให้เกิดการออกแบบและผลิตผลิตภัณฑ์ที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อมอันเป็นการแก้ปัญหาที่ต้นทาง อีกด้วย หากดูในบริบทของกลุ่มประเทศอาเซียน สาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนามนับเป็นประเทศแรก ในอาเซียนที่ได้ออกกฎหมายที่ใช้หลักการขยายความรับผิดชอบของผู้ผลิต Extended Producer Responsibility (EPR) มาใช้ในการจัดการกับขยะหรือซากผลิตภัณฑ์ที่เป็นของเสียอันตราย

ซึ่งสอดคล้องกับที่ นายประลอง ดำรงค์ไทย อธิบดีกรมควบคุมมลพิษ กระทรวง ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กล่าวว่า “โดยที่ผ่านมา กรมฯ ได้ผลักดันการออกร่าง พ.ร.บ.ฯ จนผ่านการพิจารณาของคณะรัฐมนตรี (ครม.) และเข้าสู่การพิจารณาของสภานิติบัญญัติแห่งชาติ (สนช.) ในวาระที่ 1 เมื่อปี 2562 แล้ว แต่ยังไม่สามารถผ่านการพิจารณาในวาระที่ 2 และ 3 ได้

เนื่องจาก สนช. ยุติลงไปแล้ว อีกทั้งพบว่า ร่าง พ.ร.บ.ฯ ดังกล่าว ยังมีข้อบกพร่องหากหน่วยงานกลางที่จะมาดูแล หรือ จัดทำระบบเคลียร์ริงเฮาส์ (Clearinghouse) และกองทุนด้านการเงิน เพื่อใช้บริหารจัดการจัดการซากฯ เป็นต้น ดังนั้น ปัจจุบันกรมฯ อยู่ระหว่างจัดทำร่าง พ.ร.บ.ฯ ให้สมบูรณ์มากขึ้น และตั้งเป้าหมายจะต้องจัดทำให้แล้วเสร็จพร้อมกับการปรับปรุงกฎหมายทุกฉบับของกระทรวงทรัพยากรฯ ภายในเดือนกันยายน 2564 และระหว่างนี้จะจัดทำกฎหมายลูกคู่ขนานกันไป เพื่อให้กฎหมายมีผลบังคับใช้ได้ประมาณปลายปี 2564 ต่อไป”

กลุ่มผลประโยชน์ในระบบเศรษฐกิจประเทศไทยที่มีอิทธิพลต่อการกำหนดนโยบายระบบการบริหารจัดการขยะอิเล็กทรอนิกส์ของประเทศไทย

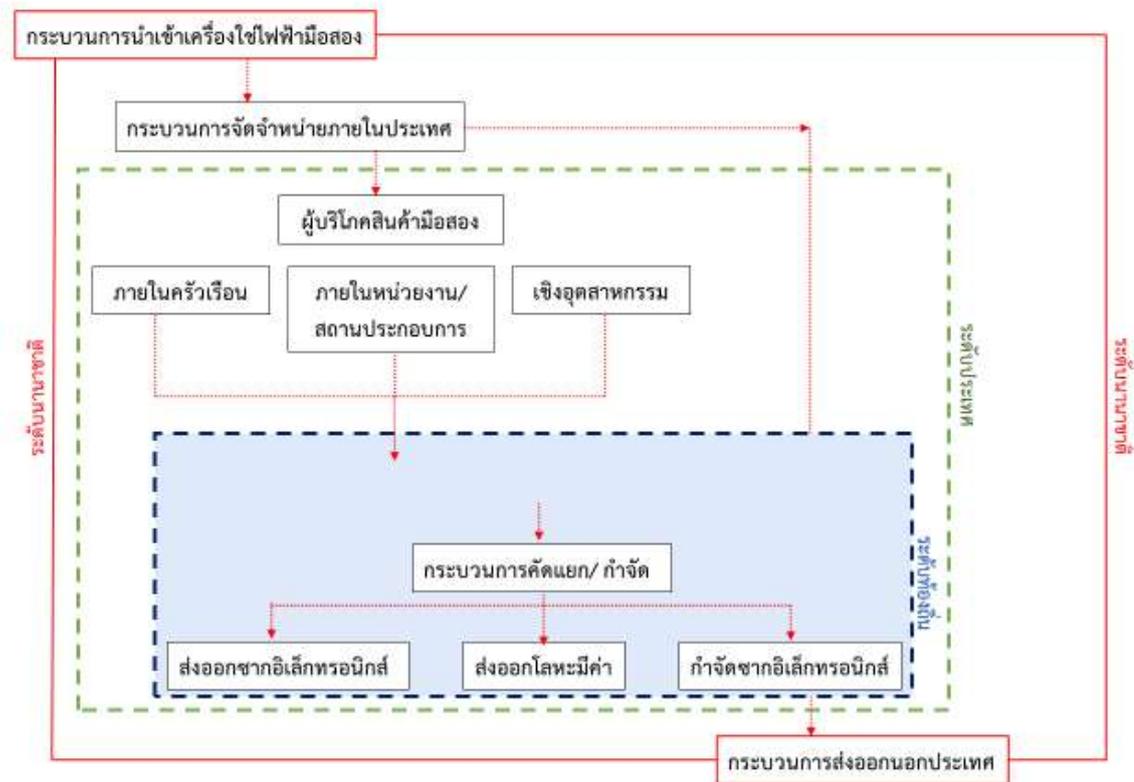
กลุ่มผลประโยชน์ในประเทศไทย มีความเกี่ยวพันระหว่างกลุ่มนักธุรกิจและพรรคการเมืองไทยนั้น มีมาเป็นเวลานาน แต่บทบาทและอิทธิพลของนายทุนเหล่านี้จะแตกต่างกันไปตามบริบทแวดล้อมในแต่ละสถานการณ์ เมื่อการเข้ามามีบทบาททางการเมืองของกลุ่มผลประโยชน์ที่เพิ่มขึ้นได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อประเทศทั้งทางด้านบวกและด้านลบ ผลกระทบทางด้านบวก คือ การที่กลุ่มผลประโยชน์มีเครือข่ายทางเศรษฐกิจทั้งในระดับประเทศและระหว่างประเทศทำให้ช่วยสร้างโอกาสในการนำพาเศรษฐกิจของประเทศให้สามารถเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจโลกได้ดีมากขึ้น ส่งผลต่อการเพิ่มรายได้ของประเทศที่เพิ่มมากขึ้น นอกจากนี้การที่กลุ่มผลประโยชน์เหล่านี้มีความรู้ความสามารถทางด้านเศรษฐกิจที่ดีก็จะสามารถช่วยพัฒนาความสามารถในการแข่งขันทางเศรษฐกิจของประเทศได้ด้วย หากกลุ่มผลประโยชน์ได้เข้ามาสู่ระบบการเมืองเมื่อดำรงตำแหน่งทางการเมืองและมีอำนาจในการบริหารราชการแผ่นดินแล้ว ได้เสียสละมีความมุ่งมั่น พุ่เม และอุทิศตนเพื่อประโยชน์ของส่วนรวมอย่างแท้จริง ก็จะก่อให้เกิดประโยชน์แก่สังคม และประเทศชาติ แต่ในทางตรงกันข้ามหากกลุ่มธุรกิจการเมืองใช้บทบาทหรืออำนาจหน้าที่ของตนเพียงเพื่อสร้างความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจให้กับตนเองโดยมิได้คำนึงถึงผลประโยชน์ของประเทศชาติเป็นหลักย่อมจะก่อให้เกิดความเสียหายต่อประเทศอย่างมหาศาล และที่ผ่านมาก็ได้ปรากฏว่ากลุ่มธุรกิจการเมืองเหล่านี้ได้อาศัยอำนาจและโอกาสทางการเมืองเพื่อเสริมสร้าง ความมั่งคั่ง ร่ำรวย และเอื้อประโยชน์แก่กลุ่มของตน และกลุ่มธุรกิจที่เป็นเครือข่ายสนับสนุนอย่างไม่มีที่สิ้นสุดโดยเฉพาะเมื่อกลุ่มธุรกิจการเมืองได้ร่วมจัดตั้งรัฐบาลย่อมมีโอกาสที่จะเกิดการใช้อำนาจทางการเมืองในการผูกขาดธุรกิจขนาดใหญ่ ซึ่งที่ผ่านมาก็ได้มีข้อวิตกกังวลในการเข้าสู่ระบบการเมืองของกลุ่มธุรกิจการเมืองมากขึ้นเนื่องจากนโยบายสาธารณะที่ออกมาหลายต่อหลายครั้งได้สะท้อนให้เห็นถึงการเอื้อประโยชน์แก่กลุ่มธุรกิจอย่างชัดเจนอันแสดงถึงความขัดแย้งระหว่างบทบาททางธุรกิจกับบทบาททางการเมือง และการทับซ้อนกันระหว่างผลประโยชน์ของตนกับผลประโยชน์ของส่วนรวม (Conflict of Interest)

แม้จะมีการเปิดรับฟังความคิดเห็นต่อร่างพระราชบัญญัติการจัดการซากผลิตภัณฑ์เครื่องใช้ไฟฟ้าและอิเล็กทรอนิกส์และซากผลิตภัณฑ์อื่น เพื่อเสนอต่อคณะรัฐมนตรีใหม่อีกครั้ง โดย

กรมควบคุมมลพิษ ได้เปิดรับฟังความคิดเห็นเมื่อวันที่ 23 เมษายน ถึง 23 พฤษภาคม 2564 แต่ด้วยบริบททางการเมืองของประเทศไทยนั้นทำให้ประชาชนทั่วไปไม่สามารถเรียกร้องผลประโยชน์ของตนได้อย่างแท้จริง เนื่องจากเป็นกลุ่มที่ถูกกละเลยและไม่ใช่กลุ่มผลประโยชน์ทางธุรกิจที่มีอำนาจทางการเมือง จะมีเพียงแต่ผู้เชี่ยวชาญเชิงวิชาชีพที่ส่วนใหญ่นั้นจะถูกใช้เพื่อสนับสนุนผลประโยชน์ของชนชั้นนำซึ่งมักจะซ่อนเร้น หรือให้ร้ายหรือ ดูหมิ่นข้อมูลที่ไม่สำคัญ รวมทั้งไม่เห็นคุณค่าของมุมมองเชิงปทัสสถาน (Normative) ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ สุदारรณ ประชุมแดง และคณะ (2563) ที่ทำการศึกษาวินิจฉัยเรื่อง การขัดกันของผลประโยชน์ของกลุ่มธุรกิจการเมืองไทย กล่าวว่าผู้เชี่ยวชาญเชิงวิชาชีพสามารถใช้กลยุทธ์ต่างๆ เพื่อบิดเบือนผลการพิจารณาในวิธีการให้เหมาะกับเป้าหมายของตนเองหรือผลประโยชน์ของนายจ้างหรือผู้บังคับบัญชา เช่น การปิดบังข้อมูลที่สำคัญ การให้ความสำคัญต่อข้อมูล ของตนเองเกินความเป็นจริง

จะเห็นได้ว่าภายใต้สังคมไทยที่เอื้อพวกพ้อง การเคารพกฎหมายแบบไทย ๆ หรือการเมืองที่ตรวจสอบได้ยาก ปัญหาที่แท้จริงอาจไม่ได้อยู่ที่การกำหนดนโยบาย แต่อยู่ที่การปรับรูปแบบการประยุกต์ใช้นโยบายสนับสนุนให้เหมาะกับบริบทแบบไทย ๆ และสอดคล้องกับจิตของสังคมไทย ภายใต้บริบททางสังคม การเมือง และวัฒนธรรมแบบที่เป็นอยู่ หากบริบททางการเมืองของประเทศไทยนั้นยังคงประกอบด้วยกลุ่มต่าง ๆ ในประเทศไทยที่ได้เข้ามามีบทบาทในกระบวนการตัดสินใจในการผลักดันนโยบายและกฎหมายทางสิ่งแวดล้อม ซึ่งจะเห็นได้ว่าในความสัมพันธ์ที่มีอยู่ระหว่างกลุ่มภาคประชาสังคม หรือกลุ่มต่าง ๆ และรัฐบาลโดยจะก่อตัวขึ้นเมื่อมีการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มการปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นผลนำไปสู่การตระหนักว่าการมีผลประโยชน์เชิงนโยบาย ตลอดจนการพยายามผลักดันนโยบายเพื่อให้เกิดสอดคล้องกับความต้องการของกลุ่มตน ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ Edward, O. L. & David, K. (1987) ที่กล่าวว่า โดยทั้งในแง่ของรูปแบบการเข้ามาลงทุนในกิจการต่าง ๆ อย่างครบวงจรตั้งแต่ธุรกิจอุตสาหกรรม การเกษตร เครื่องจักรเทคโนโลยีทางวิทยาศาสตร์และการให้ความร่วมมือตลอดจนสนับสนุนทุนการวิจัยแก่นักวิชาการของไทยเป็นต้น นอกจากนี้ยังพบว่า กลุ่มผลประโยชน์ที่เป็นองค์กรภาครัฐ ที่มีความสัมพันธ์กันกับนักธุรกิจและบริษัทข้ามชาติที่มีบทบาทในการกำหนดนโยบายตลอดจนการผลักดันกฎหมาย การสร้างชุดความรู้เกี่ยวกับพืชตัดตัดต่อทางพันธุกรรมและเทคโนโลยีสมัยใหม่และการถ่ายทอดความรู้ชุดดังกล่าวแก่ กลุ่มเกษตรกร เป็นต้น และเมื่อพิจารณาจากผลพวงของการนำเข้าผลิตภัณฑ์อิเล็กทรอนิกส์และเครื่องใช้ไฟฟ้าคุณภาพต่ำและอายุการใช้งานสั้น ไม่ว่าจะเป็นการนำเข้าอย่างถูกกฎหมายหรือลักลอบนำเข้าจากกลุ่มนายทุนที่มีผลประโยชน์ทับซ้อน ล้วนส่งผลให้เกิดซากผลิตภัณฑ์ที่หมดอายุหรือไม่ใช้งานแล้วในช่วงปลายของห่วงโซ่อุปทานของภาคอุตสาหกรรมไฟฟ้าและอิเล็กทรอนิกส์ ทำให้การเกิดอาชีพของคนในกลุ่มรากหญ้าในการคัดแยกผลิตภัณฑ์อิเล็กทรอนิกส์และเครื่องใช้ไฟฟ้าอย่างไม่ถูกหลักวิชาการก่อให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อม

ภาพที่ 1 เส้นทางกระบวนการกลุ่มผลประโยชน์ที่แฝงอยู่ในระดับต่าง ๆ ภายในประเทศไทย

จากรูปที่ 1 จะเห็นได้ว่าเส้นทางของกระบวนการกลุ่มผลประโยชน์มักจะแฝงอยู่ในระดับต่าง ๆ ภายในประเทศซึ่งสอดคล้องกับการสัมภาษณ์ พล.ต.อ. วิระชัย ทรงเมตตา ซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งรอง ผบ.ตร. กล่าวไว้ว่า “จากการหารือกับอธิบดีกรมศุลกากร เชื่อว่าน่าจะมีขบวนการในการลักลอบนำเข้าเศษซากขยะอิเล็กทรอนิกส์หลายแสนตันเข้ามาในประเทศไทย และอยู่ระหว่างการสอบสวนขยายผลว่ามีเจ้าหน้าที่รัฐเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องกับการช่วยเหลือลักลอบนำเข้าหรือไม่ เพราะเท่าที่ตรวจสอบเอกสารหลักฐานต่าง ๆ พบหลายโรงงาน มีการแจ้งสำแดงนำเข้าสินค้าอันเป็นที่จ และจงใจหลีกเลี่ยงภาษีอากรเข้ารัฐ จึงอยู่ระหว่างการขยายผลว่ายังมีกลุ่มใดอยู่เบื้องหลังเรื่องนี้ และจากการตรวจสอบเอกสารนำเข้า พบว่าใช้วิธีการสำแดงเท็จว่าเป็นเศษพลาสติก ทั้งนี้พบว่าขยะพลาสติกเหล่านี้มาจาก ฮองกง สหรัฐฯ อังกฤษ แคนาดา ออสเตรเลีย เยอรมนี เกาหลี เนเธอร์แลนด์ ญี่ปุ่น มาเลเซีย จีน ไนจีเรีย อิหร่าน สเปน เวียดนาม ตุรกี ฝรั่งเศส ปากีสถาน คูเบ สหรัฐอาหรับเอมิเรตส์ ฯลฯ รวมทั้งหมด 35 ประเทศ ส่งมาลงที่ประเทศไทย”

5. อภิปรายผล

จากผลการวิจัยสะท้อนให้เห็นถึงสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้นในขั้นตอนต่าง ๆ ของกระบวนการนโยบายที่ซับซ้อน เงื่อนไขบางประการที่ไม่สามารถผลักดัน พ.ร.บ. การจัดการซากผลิตภัณฑ์เครื่องใช้ไฟฟ้าและอิเล็กทรอนิกส์ ตามเป้าหมายและตัวแสดงบางตัวที่ไม่อาจเปิดเผยได้ ทำให้ปัจจุบันประเทศไทยยังไม่มีกฎหมายเกี่ยวกับการจัดการซากผลิตภัณฑ์เครื่องใช้ไฟฟ้าและอิเล็กทรอนิกส์โดยตรง จึงทำให้ยังไม่มีระบบเรียกคืนซากเครื่องใช้ไฟฟ้าและอุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์ที่มีประสิทธิภาพ เพื่อนำมากำจัดอย่างถูกต้องและปลอดภัย แต่กลุ่มผู้ออกกฎหมาย นำโดยกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยกรมควบคุมมลพิษ และกระทรวงอุตสาหกรรม โดยกรมโรงงานอุตสาหกรรมได้พยายามศึกษาผลักดัน และยกร่างกฎหมายเพื่อให้กฎหมายมีผลบังคับใช้ในปี พ.ศ. 2564 โดยมีอุปสรรคที่สำคัญต่อการพัฒนานโยบาย คือ

1) ปัญหาเชิงโครงสร้างในการตั้งและการบริหารงบประมาณระหว่างกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ต้องรับผิดชอบต่อประเด็นปัญหาโดยตรง และกระทรวงอุตสาหกรรม

2) การแทรกแซงจากฝ่ายการเมืองในการจัดลำดับความสำคัญของนโยบายและการจัดสรรงบประมาณเพื่อแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมของท้องถิ่น

3) ประสิทธิภาพในการทำงานของหน่วยงานส่วนกลางเพื่อสนับสนุนการทำงานของท้องถิ่น หากการสร้างกรอบให้ภาครัฐร่วมกันขับเคลื่อนให้เกิดกฎหมาย ระเบียบ หรือข้อบังคับ เพื่อปรับปรุงนโยบายการจัดการขยะอิเล็กทรอนิกส์สู่การนำนโยบายไปปฏิบัติให้สอดคล้องกับบริบทของประเทศไทย ควรดำเนินการตามขั้นตอนวัฏจักรชีวิตของผลิตภัณฑ์เครื่องใช้ไฟฟ้าและอิเล็กทรอนิกส์ ตั้งแต่ขั้นตอนการได้มาซึ่งวัตถุดิบ การผลิต การนำเข้า การจำหน่าย การบริโภค การเก็บรวบรวม การขนส่ง การคัดแยก การรีไซเคิล รวมถึงการกำจัดด้วย อนึ่ง บริบทที่แท้จริงของระบบการจัดการขยะในประเทศไทยนั้นจะประกอบไปด้วย การให้บริการขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และกลุ่มธุรกิจรับซื้อของเก่าแม้จะยังไม่สมบูรณ์ แต่รูปแบบการบริโภคและแหล่งกำเนิดซากผลิตภัณฑ์มีความสอดคล้อง และสามารถเกื้อหนุนการจัดการระบบการจัดการซากผลิตภัณฑ์ในอนาคตได้ นอกจากนี้ ในปัจจุบันยังมีนักลงทุนทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศต่างจับตามองทิศทางของการกำหนดนโยบายอย่างใกล้ชิดเพื่อประเมินโอกาสทางธุรกิจของอุตสาหกรรมรีไซเคิลซากผลิตภัณฑ์ในประเทศไทย ดังนั้น ถ้านโยบายมีความชัดเจนและมีการผลักดันอย่างจริงจังให้เกิดผลสัมฤทธิ์ในการเก็บรวบรวมและการถอดรื้อเพื่อเตรียมเข้าสู่กระบวนการทางอุตสาหกรรมก็เชื่อได้ว่าจะมีการสร้างความสามารถในการจัดการซากผลิตภัณฑ์อย่าง ครบวงจร ทั้งนี้ ในส่วนของการปรับปรุงประสิทธิภาพการเก็บรวบรวมและถอดรื้ออาจจะอาศัยการจูงใจตัวแสดงอื่นที่มีอยู่เป็นจำนวนมาก เช่น ร้านค้าปลีก ร้านรับซื้อของ

เก่า ร้านซ่อมเครื่องใช้ไฟฟ้าและอิเล็กทรอนิกส์ ฯลฯ ให้เข้ามามีส่วนร่วมในระบบการจัดการซากผลิตภัณฑ์ด้วยทรัพยากรที่ระดมขึ้นภายใต้ร่าง พ.ร.บ. การจัดการซากผลิตภัณฑ์เครื่องใช้ไฟฟ้าและอิเล็กทรอนิกส์ และสิ่งสำคัญที่จะทำให้การบังคับใช้กฎหมายฉบับนี้ประสบความสำเร็จ คือ การรณรงค์ประชาสัมพันธ์ให้ความรู้แก่ประชาชนทั่วไปและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกภาคส่วน รวมถึงหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น รวมทั้งชาวบ้านและผู้ประกอบการรีไซเคิลที่มีอยู่ในปัจจุบันให้ทราบถึงความสำคัญและอันตรายและผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นจากการจัดการขยะอิเล็กทรอนิกส์อย่างไม่ถูกต้อง รวมทั้งบทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบของทุกภาคส่วนในการบังคับใช้กฎหมายต้องไม่ยิ่งหย่อน ผู้วิจัยจึงได้เสนอมาตรการระยะยาวโดยการเลือกใช้เครื่องมือตามแนวทางเครื่องมือทางการบริหาร เครื่องมือทางเศรษฐศาสตร์ และเครื่องมือทางสารสนเทศ ดังต่อไปนี้

เครื่องมือทางการบริหาร	เครื่องมือทางเศรษฐศาสตร์	เครื่องมือทางสารสนเทศ
<ul style="list-style-type: none"> • การกำหนดให้มีการเก็บรวบรวมหรือรับคืนซาก • เป้าการเก็บขน • เป้าการใช้ซ้ำและการรีไซเคิล • มาตรฐานด้านสิ่งแวดล้อมของการบำบัดซากผลิตภัณฑ์ • ข้อจำกัดในการบำบัดและกำจัด 	<ul style="list-style-type: none"> • ภาษีสิ่งแวดล้อมค่าธรรมเนียมการจัดการ • ภาษีและค่าธรรมเนียมผลิตภัณฑ์ การวางเงินประกันความเสี่ยงหรือความเสียหายต่อสิ่งแวดล้อม การซื้อขายสิทธิในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติหรือสิทธิในการปล่อยมลพิษ • การให้เงินอุดหนุน • มาตรการสนับสนุนหรือสิทธิพิเศษอื่นๆ • ระบบมัดจำ - คืนเงิน 	<ul style="list-style-type: none"> • การจัดทำฐานข้อมูลการติดตามและทำสัญลักษณ์ • การรับฟังความคิดเห็น • การรณรงค์ให้ข้อมูลกับผู้บริโภคและครัวเรือน • การให้ข้อมูลเกี่ยวกับลักษณะผลิตภัณฑ์ ตำแหน่ง และปริมาณสารอันตราย

6. สรุป

การศึกษาครั้งนี้ได้ดำเนินการวิจัยด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth interview) ผลการศึกษาพบว่า 1) บริบททางการเมืองไทย มีลักษณะการใช้อำนาจมีอิทธิพลเหนืออำนาจรัฐ เพราะคุณลักษณะพิเศษของชนชั้นนำทำให้นโยบายของประเทศไทยจะถูกประกอบขึ้นจากกระบวนการของตัวกระทำทางอำนาจทั้งที่มีอำนาจโดยตรงในการตัดสินใจนโยบายและการสร้างอิทธิพลขึ้นเหนือนโยบายเพื่อขับเคลื่อนพลังอำนาจของตัวกระทำให้เกิดนโยบาย รวมถึง 2) กลุ่มผลประโยชน์ในระบบเศรษฐกิจมีความเกี่ยวพันระหว่างกลุ่มนักธุรกิจหรือกลุ่มนายทุนและพรรคการเมืองไทยมาอย่างช้านานมักใช้อำนาจในการเข้าแทรกแซงหรือขึ้นนำการสร้างอิทธิพลต่อเนื้อหาของนโยบายนำไปสู่การมีผลประโยชน์เชิงนโยบายตลอดจนการพยายามผลักดันนโยบายเพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของ

กลุ่มตน และ 3) นำไปสู่การผลักดันในการสร้างกรอบให้ภาครัฐร่วมขับเคลื่อนให้เกิดกฎหมาย ระเบียบ หรือข้อบังคับ สู่การนำนโยบายไปปฏิบัติที่สอดคล้องกับบริบทของประเทศไทย ซึ่งจะทำให้เกิดการพัฒนาของระบบและกระบวนการรีไซเคิลในประเทศไทยที่มีประสิทธิภาพได้อย่างยั่งยืน

7. ข้อเสนอแนะจากการทำวิจัย

1) เร่งผลักดันกฎหมายการจัดการซากเครื่องใช้ไฟฟ้าและอุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์ให้มีผลบังคับใช้ภายใต้หลักความรับผิดชอบของผู้ผลิตหรือ (Extended producer responsibility: EPR) โดยผู้ผลิตและผู้นำเข้าต้องรับผิดชอบในผลิตภัณฑ์ของตนตั้งแต่การผลิตจนถึงขั้นตอนการกำจัดซากอิเล็กทรอนิกส์อย่างครบวงจร

2) ควรมีมาตรการลดหย่อนทางภาษีเพื่อสร้างแรงจูงใจให้ผู้บริโภคมีความสนใจในผลิตภัณฑ์ที่มีส่วนประกอบบางส่วนมาจากการรีไซเคิล รวมไปถึงมาตรการที่สร้างแรงจูงใจให้ประชาชนหันไปบริโภคสินค้าหรือผลิตภัณฑ์ที่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมน้อยกว่า เพื่อให้ผู้บริโภคและผู้จำหน่ายได้ตระหนักถึงการมีส่วนร่วมในการบรรเทาปัญหาสิ่งแวดล้อมอันเกิดจากขยะอิเล็กทรอนิกส์

3) ควรมีการส่งเสริมธุรกิจการรีไซเคิลขยะอิเล็กทรอนิกส์โดยมีการส่งเสริมให้เกิดธุรกิจรีไซเคิลอย่างครบวงจรในประเทศ สนับสนุนให้มีการถ่ายทอดเทคโนโลยีและวิธีการที่เหมาะสมในการจัดการขยะอิเล็กทรอนิกส์ตลอดจนเทคโนโลยีการรีไซเคิลขยะอิเล็กทรอนิกส์ให้ผู้ประกอบการ และมีมาตรการในการสนับสนุนทางการเงินและเทคโนโลยีสำหรับผู้สนใจลงทุนทำธุรกิจรีไซเคิลขยะอิเล็กทรอนิกส์ รวมถึงภาครัฐควรมีมาตรการควบคุมและตรวจสอบประสิทธิภาพการจัดการขยะอิเล็กทรอนิกส์ของกลุ่มอุตสาหกรรมรีไซเคิลเพื่อป้องกันการเปิดโดยไม่ได้รับอนุญาตรวมทั้งตรวจสอบกระบวนการจัดการขยะอิเล็กทรอนิกส์ที่จะส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม

4) จัดตั้งหน่วยงานหรือองค์กรกลางในการดูแล ควบคุม และคอยติดตามอุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์ตั้งแต่การผลิตสินค้าออกสู่ตลาดไปจนถึงขั้นการกำจัด ซึ่งข้อมูลการติดตามนี้จะช่วยให้ทราบว่าซากผลิตภัณฑ์เหล่านั้นอยู่ในวงจรการจัดการขั้นตอนใดและถูกกำจัดด้วยวิธีการที่ถูกต้องหรือไม่ เพื่อเป็นฐานข้อมูลติดตามวงจรการจัดการซากอิเล็กทรอนิกส์ตั้งแต่ต้นทางจนถึงปลายทาง

5) สร้างอาชีพใหม่ให้แก่กลุ่มรับซื้อของเก่าและร้านถอดรื้อซากอิเล็กทรอนิกส์ เช่น ให้ส่วนแบ่งการตลาดในการรวบรวมซากอิเล็กทรอนิกส์ให้กับผู้ผลิตหรือสร้างกลุ่มซ่อมแซมเครื่องใช้ไฟฟ้าในครัวเรือน เป็นต้น เพื่อป้องกันไม่ไห้ซากอิเล็กทรอนิกส์ถูกนำไปจัดการอย่างไม่ถูกหลักวิชาการจากกลุ่มรับซื้อของเก่า

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยในครั้งต่อไป

1) ควรศึกษาระบบการจัดทำฐานข้อมูลการนำเข้าและอัตราการผลิตภายในประเทศของผลิตภัณฑ์อุปกรณ์เครื่องใช้ไฟฟ้าและอุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์ เนื่องจากปัญหาฐานข้อมูลด้าน

การจัดการขยะอิเล็กทรอนิกส์ที่ไม่ถูกต้องและไม่เป็นปัจจุบัน ทำให้เป้าหมายด้านการควบคุมปริมาณขยะอิเล็กทรอนิกส์เพื่อนำเข้าสู่ระบบไม่มีผลในทางปฏิบัติ และไม่สามารถนำเสนอสถานะของการจัดการขยะอิเล็กทรอนิกส์ที่กำจัดอย่างถูกต้องตามหลักวิชาการที่แท้จริงได้

2) ควรทำการศึกษาห่วงโซ่อุปทานย้อนกลับ (Reverse supply chain) ของระบบการจัดการขยะอิเล็กทรอนิกส์

3) ควรทำการศึกษาผลกระทบต่อระบบที่ไม่เป็นทางการ เมื่อภาครัฐใช้เครื่องมือทางเศรษฐศาสตร์และมาตรการทางกฎหมายเพื่อปรับกลุ่มคนที่อยู่นอกระบบให้เข้าสู่ความมีแบบแผนมากขึ้น

8. เอกสารอ้างอิง

กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, กรมควบคุมมลพิษ. (2560). รายงานสถานการณ์มลพิษของประเทศไทยปี 2560. กรุงเทพฯ

กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, กรมควบคุมมลพิษ. (2563). รายงานสถานการณ์มลพิษของประเทศไทยปี 2562. กรุงเทพฯ

กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม ศูนย์สารสนเทศสิ่งแวดล้อม. (2561). ข่าวอึ้ง! พบชาวบ้านกว่า 100 คน เสี่ยงมีค่าตะกั่วในเลือดเกินมาตรฐาน. สืบค้นเมื่อวันที่ 24 พฤศจิกายน 2563 จากเว็บไซต์ https://infotrash.deqp.go.th/index.php/pages/view/infonews_full?news_id=13

จิตาภา ถิรศิริกุล. (2563.). การเมือง การบริหารและการกำหนดนโยบายสาธารณะ ภายใต้แนวคิดการบริหารกับการเมืองที่ไม่แยกออกจากกันในบริบทสังคมตะวันตกและในบริบทสังคมไทย. วารสารสถาบันพระปกเกล้า, 9(3). 1-7

ชาย โพธิสิตา. (2554). ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์ พรินต์ติ้ง.
ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. (2557). เศรษฐศาสตร์การเมืองและทฤษฎีสังคมวิพากษ์. ขอนแก่น: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยขอนแก่น

ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์. (2546). เศรษฐกิจการเมืองสมัยกรุงเทพฯ. กรุงเทพฯ: โอ เอส พรินต์ติ้ง

พระมหาศิวพล พลเมธี. (2022). พรรคการเมืองกับการสร้างความเข้มแข็งของระบอบประชาธิปไตยในประเทศไทย. วารสาร พุทธ นวัตกรรม และ การ จัดการ, 89-100.

พีรนาฏ คิตดี และสุทธิพร บุญมาก. (2559). การขับเคลื่อนและอุปสรรคของการจัดการขยะอิเล็กทรอนิกส์ในประเทศไทย. วารสารวิชาการวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี, 8(8), 145-157

- สักรินทร์ นิยมศิลป์. (2558). อาชญากรรมข้ามชาติ: ภัยคุกคามไทยและอาเซียน. บทความวิชาการในหนังสือความหลากหลายทางประชากรและสังคมในประเทศไทย ณ ปี 2558 การประชุมวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ 11, มหาวิทยาลัยมหิดล
- สุดาวรรณ ประชุมแดง และคณะ. (2563). การชดกันของผลประโยชน์ของกลุ่มธุรกิจการเมืองไทย. วารสารสังคมศาสตร์และมานุษยวิทยาเชิงพุทธ 5(6). 102-117
- Domhoff, William. (2002). *The Scientific Study of Dreams: Neural Networks, Cognitive Development, and Content Analysis*. Washington, DC: APA.
- Edward, O. L. & David, K. (1987). *Organizational state, Social choice international policy domains*. Wisconsin: University of Wisconsin Press.